



ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1946

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",

38 — ΤΣΩΡΤΣΙΛ — 38

ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ση; Ἐχοντας ὑπ' ὄψει μας τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ ἀρχὴ δὲν πρέπει νὰ δείχνουμε κάποια μεγαλύτερη περίσκεψη σχετικὰ μὲ τὴν ἐκτίμηση τῆς συμβολῆς τῶν περασμένων γενεῶν; Μιὰ τέτοια περίσκεψη τὴν εἶχε πάντοτε ὁ Τζάρτζανος καὶ γι' αὐτὸ παρ' ὅλον ὅτι ἐνεργεῖ δημιουργικὰ, διατηρεῖ τὴν εὐλάβειά του ἀπέναντι στὴν παράδοση, ἐξακολουθεῖ νὰ βλέπη πραγματιστικὰ τὴν ἐπιτακτικότητα κάθε ιστορικῆς στιγμῆς.

Ἡ θεωρία καὶ ἡ πράξι παρουσιάζονται στὴν προσωπικότητα τοῦ Τζάρτζανου ἰσόρροπα συνδυασμένες. Ἡ ἀναστροφή του μὲ τὰ κλασσικὰ κείμενα ἔθρεψε τὴ ψυχὴ του μὲ τὴ θέα τῆς καλλονῆς καὶ τῶν ἀρετῶν. Ἄν ἡ ἀνώτερη ἀπὸ τὶς ἀρετὲς ἐκείνες εἶναι ὅπως εἶπε ὁ Πλάτων, ἡ δικαιοσύνη, θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἰπῆ κανεὶς καὶ γιὰ τὸν Τζάρτζανο, ὅτι τὴν προσωπικότητά του τὴν στεφανώνει φῶτοςτέφανος ἰδεώδους ἀρετῆς. Ἄν ἀκόμη γνώρισμα τῶν ἀνδρῶν τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ προσπάθεια νὰ ἐξαφανίσουν τὴν προσωπικότητά τους, νὰ δώσουν στὰ ἔργα τους τὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ὑπερατομικοῦ καὶ ἀπροσώπου, αὐτοῦ ποῦ ἰσχύει χωρὶς ἀναφορὰ πρὸς τὶς ἀτομικὲς κλίσεις καὶ παραισθήσεις, ὁ Τζάρτζανος, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ τὸ ἔργο του, ἐπάσχιζε νὰ συγκρατηθῆ μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ καὶ τοῦ γενικοῦ. Ἀκολουθώντας τὰ μεγάλα κλασσικὰ πρότυπα διετήρησε τὴν αἴσθηση τοῦ λιτοῦ χωρὶς ρητορισμοὺς καὶ κομπορημισσοῦν ὄφους. Ἐξαιρετικὴ ἦταν ἡ ἱκανότητά του γιὰ τὴν ἀμεση κατανόηση τῆς φιλολογικῆς μορφῆς, ποῦ χωρὶς αὐτὴ ὁ φιλόλογος καταντᾷ νὰ ξεπέσει σὲ ἀπλὸ καὶ ξηρότατο γραμματικὸ. Ἡ ἀρνητικὴ στάση ποῦ ἐπῆρε ἀντίκρου στὴ «γλωσσολογία», ὅπως ἔλεγε, τοῦ Ψυχάρη καὶ ὁ νεοδημοτικισμὸς του προέρχονται καὶ ἐξηγοῦνται ἀπὸ τὸ λεπτὸ καὶ ὀξύτατο φιλολογικὸ του αἰσθητήριον.

Ἀξίζει ἀκόμη νὰ σημειωθῆ ἡ προσωπικὴ ἀγάπη καὶ ἡ ἀφοσίωση στοὺς διδασκάλους ποῦ τοῦ ἀνοίξαν τὸ δρόμο τῶν ἐρευνῶν

του. Μία ἀπὸ τὶς πρώιμες ἐργασίες του τὴν ἀφιερώνει στὸν καθηγητὴ του, τὸν ἔνδοξο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἑλληνιστῆ Κ. Κόντο. Στὰ 1928 ἐκδίδοντας σὲ πρώτη ἔκδοσιν τὸ Συντακτικὸ του τὸ ἀφιερώνει στὸ Γ. Χατζηδάκι. Στὰ 1927 ὅταν ἐξέδωκε γιὰ δευτέρη φορά τὶς Ὁδηγίες μνημονεῦει μὲ εὐγνωμοσύνη τὸ Δ. Ζαγγογιάννη. Εἶναι ἡ πίστη του αὐτὴ ἕνα ἀπὸ τὰ παράδειγμα ποῦ μᾶς εὐκολύνει γιὰ νὰ καταλάβωμε τί σημαίνει σχέση μαθητῆ πρὸς διδάσκαλο μέσα στὴν πνευματικὴ παράδοση, ποῦ μᾶς κάνει νὰ ἐννοήσωμε πόσο θερμὸ συναίσθημα φιλίας καὶ σεβασμοῦ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὶς ξηρὲς ἐνδείξεις ποῦ ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἄναξιμανδρος ἦταν «μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Θάλητος» ὁ Ἄναξιμένης τοῦ Ἄναξιμάνδρου καὶ ὁ Πλάτων τοῦ Σωκράτους. Πίσω ἀπὸ τὶς λιτὲς αὐτὲς ἐνδείξεις ὑπάρχει ἡ παρουσία ἑνὸς ὑψηλοῦ παιδαγωγικοῦ ἦθους, ποῦ ἂν δὲν ὑπάρχει δὲν ἠμπορεῖ νὰ πραγματωθῆ ἡ μεταλαμπάδευση τῆς ἀρετῆς, τῆς σοφίας καὶ τῆς παιδείας. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶση καὶ ἔρευνα γιὰ τὸν Τζάρτζανο δὲν ἦταν μιὰ διανοητικὴ ἐπαγγελματικὴ ἐνασχόληση, ὅπως τὴν ἀσκοῦν οἱ διανοούμενοι τοῦ καιροῦ μας, ἀλλὰ ζωντανὸ βίωμα μὲ ἀμεση ἀναφορὰ πρὸς τὰ πράγματα, τὰ πρόσωπα καὶ πρὸς τὸ Ἑλληνικὸ Γένος ὀλόκληρο. Γι' αὐτὸ κατάρθωσε νὰ ἀναδειχθῆ πραγματικὸς μεταλαμπάδευτὴς τῆς δάδας ποῦ ἐμπιστεύτηκαν στὰ χέρια του οἱ προγενέστεροί του, ἀληθινὰ «ἀνὴρ φιλόλογος καὶ φιλόπατρις». Ἡ μετάστασή του ἀπὸ τὸν κόσμον ἐλύπησε ὄλους ὅσοι εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ συνδεθοῦν μαζί του εἴτε μὲ προσωπικὴ συνάφεια, εἴτε μὲ τὴ μελέτη τῶν ἔργων του. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ παρηγορεῖ, ἐκεῖνο ποῦ θὰ ἐξακολουθῆ νὰ διατηρῆ τὴ μνήμη του ἀνάμεσα στὶς γενεὲς ποῦ θὰ συνεχίσουν τὴ μεταλαμπάδευση τῆς παιδείας καὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους θὰ εἶναι τὸ ἔργο του. Ὁ θάνατος ἀναρπάζει τὸ πρόσωπο, μένει ὅμως τὸ ἔργο.

BRIPITUR PERSONA, MANET RES

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΥ

Ὁ Ἄ. Τζάρτζανος ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος παρουσίασε πολυμερῆ δράση. Ὡς ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς ξεχώρισε νωρὶς ἀνάμεσα στοὺς συναδέλφους του κι ἀνέβηκε στὰ ἀνώτερα διοικητικὰ ἀξιώματα τῆς μέσης παιδείας, πρῶτα γενικὸς ἐπιθεωρητῆς καὶ κατόπιν ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος. Ὡς συγγραφέας διδαχτικῶν βιβλίων ἐπίσης στάθηκε ἀνάμεσα στοὺς καλύτερους, καὶ τὰ σχολικὰ του βιβλία, ἰδίως ἡ Γραμματικὴ καὶ τὸ Συντακτικὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς,

θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς περισσότερους λειτουργοὺς τῆς μέσης παιδείας ὡς τὰ ἀρτιώτερα καὶ μεθοδικώτερα.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς ὑπηρεσίες του στὴν ἐκπαίδευση, ποῦ γιὰ τὴν ἀξία τους θὰ μιλήσουν ἄλλοι ἀρμοδιώτεροι, ὁ Τζάρτζανος ἀσχολήθηκε ἀπὸ νέος καὶ μὲ πρωτότυπες γλωσσικὲς ἐρευνες στὴν περιοχὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, καὶ ἡ συμβολὴ του στὸν τομέα αὐτὸν θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ στὶς παρακάτω γραμμῆς.

Πρώτη επιστημονική πραγματεία του ήταν ἡ μελέτη τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας του, τοῦ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας, πού πήρε τὸ βραβεῖο τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας καὶ τυπώθηκε μὲ τὸν τίτλο «Περὶ τῆς συγχρόνου θεσσαλικῆς διαλέκτου» στὴν Ἀθήνα στὰ 1909.

Ἐκεῖνο πού δικαιολογεῖ κάπως τὸν τίτλο τῆς εἶναι πὼς τὸ γλωσσικὸ ἰδιῶμα τοῦ Τυρνάβου, πού συνοικίστηκε ἀπὸ σύμμεκτο θεσσαλικὸ πληθυσμὸ τῆς περιοχῆς του, εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς Δ. Θεσσαλίας καὶ πὼς τότε, ὅπως δυστυχῶς ἀκόμα καὶ σήμερα, δὲν ὑπῆρχε ἄλλη μελέτη γιὰ ἰδιῶμα θεσσαλικό.

Ἡ μελέτη αὐτὴ, πού περιορίζεται στὴ φωνητικὴ τοῦ ἰδιώματος, ἔχει τὴ σφραγίδα τῆς γλωσσολογικῆς διδασκαλίας τοῦ Γ. Χατζηδάκη, καὶ ἀπὸ ἀποψη μεθόδου οὔτε ὑστερεῖ οὔτε φυσικὰ ξεπερνᾷ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς τῆς. Ἦταν τὰ χρόνια πού μεγαλύτερη προσοχὴ εἶδαν στὰ ἱστορικὰ τῆς μορφολογίας, ἐνῶ τὴ φωνητικὴ τὴν ἐξέταζαν κάπως χοντρικὰ καὶ σὰν εἰσαγωγὴ μόνο γιὰ τὰ μορφολογικὰ φαινόμενα. Ἄν γράφονταν σήμερα, θὰ θεωροῦνταν μᾶλλον ἔργο ἐρασιτέλη. Στὴν ἐποχὴ τῆς ὁμορφίας, ἐποχῆς προσανατολισμοῦ στὴ διαλεκτολογία, ἦταν πολὺ καλὴ, κ' ἐξακολουθεῖ ὡς σήμερα, στὴν ἔλλειψη καλύτερης, νὰ εἶναι πολὺ χρησιμὴ γιὰ τὴ νεοελληνικὴ διαλεκτολογία, μὲ τὸ ἀξιόπιστο ὕλικό τῆς καὶ τὰ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα φωνητικὰ φαινόμενα πού περιγράφει. Ἦδη στὴν ἐργασία αὐτὴ διαφαίνεται τὸ βαθύ γλωσσικὸ αἶσθημα τοῦ Τζαρτζάνου καὶ ἡ ἀκριβολογία του, πού διακρίνουν τὶς κατοπινὲς γλωσσικὲς ἐργασίες του. Μολονότι ἐργασία περιγραφικὴ, συχνὰ δίνει σωστὴ ἐρμηνεῖα σὲ φωνητικὰ φαινόμενα, ὅπως λ. χ. ἡ ἀναλογικὴ τροπὴ τοῦ ἄτονου *i* σὲ τονούμενο *e* σὲ ζεύγη λέξεων, καθὼς τοῦ βούτρου—τὰ βουτέρατα, οὐ σκατζόχοιρους—τὰ σκατζουχέρια, μαιριένου—μαίριψα, ἐρμηνεῖα πού τὴ δέχτηκα κι' ἐγὼ στὴν εἰδικὴ πραγματεία μου γιὰ τὴν ἔκταση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ σ' ὄλα τὰ βόρεια ἰδιώματα¹.

Συμπληρωματικὴ τῆς φωνητικῆς τοῦ ἰδιώματος τοῦ Τυρνάβου εἶναι καὶ ἄλλη πραγματεία τοῦ Τζαρτζάνου «Περὶ τῶν ὀρίων τῆς ἀνομοιώσεως ἐν τῇ νέᾳ Βορειοελληνικῇ» στὴν Ἀθηνᾶ 25 (1913), σ. 65-77, ὅπου συζητεῖ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ φωνητικῶν τύπων καθὼς θ' ἀγορεύεις == θὰ ἀγορεύεις, θανάεις == θανάσης, φύισα == φύισσα, καὶ συμφωνεῖ μὲ τοὺς Α. Μπουντώννα καὶ Ρ. Kretschmer, πού τοὺς ἐρμηνεύουν ἀπὸ ἔκπτωση τοῦ ἄτονου *i* τῆς κατάληξης μὲ κατοπινὴ ἀνάπτυξη ἡμίφωνου *i* στὴ θέση τοῦ πρώτου *σ* (θανάσης—θανάσ'ς—θανάεις), ἐνῶ οἱ Γ. Χατζηδάκης, Α. Thumb καὶ Η. Pernot τοὺς θεωροῦν ἀποτέλεσμα ἀνομοιωτι-

κῆς ἀποβολῆς τοῦ πρώτου ἀπὸ τὰ δύο γειτονικά *σ* (θανάσης—θανάης).

Πλήρη μελέτη γιὰ τὴ μορφολογία τοῦ ἰδιώματος τῆς πατρίδας του δὲν ἔγραψε ὁ Τζαρτζάνος, καὶ τὸ κενὸ αὐτὸ τῆς ἐργασίας του προσπάθησε νὰ τὸ λιγοστέψῃ μὲ δύο ἄλλες πραγματείες του: Τὴ μιά μὲ τὸν τίτλο «Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν κλίσην τοῦ ὀνόματος ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ», δημοσιευμένη στὴν Τεσσαρακονταετηρίδα Κ. Κόντου (1909), σ. 217-233, ὅπου πάλι κάτω ἀπὸ τὸν γενικώτερο τίτλο πραγματεύεται μόνο τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἡ Γενικὴ πῶσῃ ἐκφράζεται περιφραστικὰ μὲ ἐμπρόθετη Αἰτιατικὴ (οἱ εἰκόνες ἀπ' το' ἐκκλησιῶν = τῶν ἐκκλησιῶν) στὸ ἰδιῶμα τοῦ Τυρνάβου, καὶ τὴν ἄλλη μὲ τὸν τίτλο: «Φέρει—ἔφερε—ἔφερε, στέλλει—ἔστειλε—ἔστειλε», δημοσιευμένη στὸ Ἀφιέρωμα εἰς Γ. Ν. Χατζηδάκιν (1921), σ. 157-158, ὅπου ἐξετάζει τὸν περιορισμὸ τοῦ προσφύματος *ν* στὸν παρατατικὸ τῶν ρημ. σέ-ρω καὶ -λω στὸ ἰδιῶμα τοῦ Τυρνάβου, ἐνῶ στὴν κοινὴ Νεοελληνικὴ ἔχει ἐπεκταθῆ καὶ στὸν ἐνεστώτα.

Ὁ κύκλος τῶν ἀσχολιῶν του μὲ τὸ μητρικὸ τοῦ ἰδιώμα ἐκλείσει τὰ τελευταῖα χρόνια μὲ μιὰ λαογραφικὴ ἐργασία του «Λαογραφικὰ θεσσαλικά τοῦ Τυρνάβου» στὸ Δελτίον τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἱστορικῆς καὶ Λαογραφικῆς Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν 2 (1931), σ. 5-112, χρησιμὴ καὶ ἀπὸ γλωσσικὴ ἀποψη γιὰ τὶς ἐρμηνεῖες τῶν ἰδιωματικῶν λέξεων πού περιέχουν τὰ θεσσαλικά τραγούδια¹. Ὅλες τὶς παραπάνω ἐργασίες του τὶς διακρίνει τὸ προσὸν πού θεωρεῖ ὁ δάσκαλός μου Ρ. Kretschmer ὡς ἰδανικὸ γιὰ τὴ διαλεκτολογικὴ ἐρευνα, τὸ νὰ μελετᾷ δηλ. ἕνας φιλόλογος πού ἔχει καὶ γλωσσολογικὴ κατάρτιση τὸ μητρικὸ τοῦ ἰδιώμα.

Ἀργότερα σὲ διάφορες χρονολογίες δημοσίεψε ἄλλες μικρότερες σημασίας μελέτες πού ἀφοροῦν πιά λέξεις ἢ φαινόμενα τῆς κοινῆς Νεοελληνικῆς, ὅπως «Τὸ οὐς, ἱστορία μιᾶς λέξεως» στὸ Ἡμερολ. Μ. Ἑλλάδος 1932, σ. 145-148, πού ξαναδημοσιεύτηκε καὶ γερμανικά στὸ περιοδικὸ Indogermanische Forschungen 52, 217-220, «Τὸ κρητικὸ βλέπσαι τοῦ Η. Pernot» στὴ Ν. Ἑστία 12 (1932), σ. 986-987, «Γενικὴ καὶ Δοτικὴ» στὴ Ν. Ἑστία 19 (1936), σ. 363, «Γιὰ μιὰ συντακτικὴ χρῆσι» Ν. Ἑστία 20 (1936), σ. 1375-1376, «Κατάρα καὶ κάταρα» Ν. Ἑστία 21 (1937), σ. 463, «Νεοελληνικὰ συντακτικά» Ν. Ἑστία 22 (1937), σ. 1260, «Σβόνω ἢ σβήνω» Ν. Ἑστία 23 (1938), σ. 299, «Μία ἰδιόρρυθμη χρῆσις τῆς ὑποτακτικῆς» Ν. Ἑστία 25 (1939), σ. 301-302, «Δημοτικὰ πού δὲν εἶναι δημοτικά» Ν. Ἑστία 32 (1942), σ. 1012-1013. Στὶς μικρὲς αὐτὲς ἐργασίες του μπορεῖ

1. Ν. Π. Ἀνδριώτη, Φωνητικὰ τῶν βορ. ἰδιωμάτων τῆς Ν. Ἑλληνικῆς. Ἀθηνᾶ 45 (1934), σ. 252 κέξ.

1. Περισσότερα γι αὐτὴ βλ. στὴ σχετικὴ βιβλιοκρισία μου στὴ Ν. Ἑστία 11 (1932), σ. 104 κέξ.

νά καταταχτῆ καί ἡ βιβλιοκρισία του γιά τὰ Neugriechische Dialekttexte τοῦ E. Schwyzer, δημοσιευμένη (γερμανικά) στό περιοδικό Indogermanische Forschungen 55, σ. 69-73, ἡ ὁποία εἶναι χρήσιμη συμβολή στη σωστή ἀνάγνωση καί ἐρμηνεία νεοελληνικῶν ἰδιωματικῶν κειμένων, πού εἶχε συγκεντρώσει μέ φωνολογία ὁ Βυζαντινολόγος A. Heisenberg στά 1917 ἀπό Ἕλληνες αἰχμαλώτους στό στρατόπεδο τοῦ Görlitz.

* Ἀπασχολούμενος κυρίως μέ τὰ διοικητικά ἐκπαιδευτικά του καθήκοντα καί μέ τή συγγραφή σχολικῶν βιβλίων, ὁ Τζάρτζανος θά ἀφηνεῖ ἕνα ἔργο γλωσσικό μᾶλλον ἀσήμαντο, ἂν δέν τοῦ ἤρχονταν ἡ σκέψη στη δύση τῆς ζωῆς του νά καταγίνη μέ τή νεοελληνική σύνταξη, ὅπου παρουσίασε τή σπουδαιότερη συμβολή του στη νεοελληνική γλωσσική ἐρευνα καί γενικώτερα στήν πνευματική ζωή τοῦ τόπου μας.

Ἡ συγγραφή Συνταχτικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ὡς πρώτη ἀπόπειρα, χωρίς τίς ἐπαρκεῖς προεργασίες καί τὸ ἔτοιμο ὕλικό, πού προσφέρονται ἀφθονά δταν πρόκειται γιά παρόμοιο βιβλίό τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἦταν καί ὡς ἔμπνευση καί ὡς πραγματοποίηση ἐγγεῖρημα τολμηρὸ καί γενναῖο. Ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης δταν τὸν ρωτοῦσαν γιά τέτοιο ἔργο, ἀπαντοῦσε: «Δέν μπορῶ». Καί δέν εἶναι ἴσως τυχαῖο πῶς ὁ Τζάρτζανος καταπιάστηκε μέ τὸν ἄθλον αὐτὸν στά ὕψη τοῦ Νταβός (1925—27), ὅπως ὁ Διγενῆς στὸν ἀγῶνα του μέ τὸ Χάρο. Ἦξερε τὴν ἀξία τοῦ ἔργου καί ἤθελε νά ἐξασφαλίση μ' αὐτὸ τὴν πνευματική του ἐπιβίωση.

Ἡ παρόρμηση γιά τὴ συγγραφή τοῦ πρώτου νεοελληνικοῦ συνταχτικοῦ καί οἱ σκοποὶ στοὺς ὁποίους ἀπόβλεψε ὁ συγγραφέας του δέν ἦταν καθαρὰ ἐπιστημονικοί. Ἀλλιῶς θά περιορίζονταν κ' ἐκεῖνος, ὅπως καί τόσοι ἄλλοι, ν' ἀσχοληθῆ μέ τὴ διαφώτιση μερικῶν συνταχτικῶν φαινομένων ἀπὸ τὰ τόσα πού ἔμεναν καί μένουν ὡς σήμερα ἀμελέτητα καί ἀνερμήνευτα. Ἡ συγγραφή ἑνὸς ἄρτιου ἐπιστημονικοῦ συνταχτικοῦ προϋποθέτει τὴ διαφώτιση ἑνὸς ἐκάστου συνταχτικοῦ φαινομένου μέ εἰδικὲς μονογραφίες. Ἀλλά ἔτσι θά ἔπρεπε νά περιμεινουμε πολὺ, πάρα πολὺ, καί σὸ ἀναμεταξύ ἡ συστηματικὴ διδασκαλία τῆς γλώσσας μας στά σχολεῖα θά ἦταν ἀδύνατη.

Ἐκπαιδευτικοὶ λοιπὸν ἦταν οἱ λόγοι πού παρακίνησαν τὸν Τζάρτζανο νά γράψῃ τὸ νεοελληνικὸ συνταχτικὸ, ὅπως ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος στήν ἀρχὴ τοῦ προλόγου τῆς δευτέρας ἐκδόσεώς του. Ἡ ἐπίγνωση τοῦ σκοποῦ ὁμως δέν ἦταν ἀρκετὴ γιά τὴν πραγματοποίησή του· χρειάζονταν κάτι περισσότερο: Ἡ ἀγάπη του πρὸς τὴ νέα μας γλώσσα καί ἡ ἐπιθυμία του νά προαχθῆ ἡ γραφτὴ καλλιέργειά της. «Ἡ συστηματικὴ ἐρευνα τῆς νεοελληνικῆς σύνταξης», ἔγραψα στή γιορτὴ τῶν

πενηντάχρονων τοῦ δημοτικισμοῦ, «εἶναι ἀποκλειστικὸ ἔργο ἑνὸς δημοτικιστῆ, τοῦ κ. Α. Τζάρτζανου, πού, ὅσο κι ἂν εἶναι συντηρητικὸς, πιστεύει σὸ δημοτικισμό. Καί τοῦτο δέν εἶναι ἀνεξήγητο. Ἡ σύνταξη εἶναι ἡ λιγώτερο πρόσφορη περιοχὴ γιά γλωσσικὴ ἀρχαιολογία. Ἡ ὑποχώρηση τῆς ὑποταχτικῆς σύνταξης μπροστὰ στήν παραταχτική, ἡ ἀνατροπὴ τῶν πτωτικῶν σχέσεων καί τόσοι ἄλλοι νεωτερισμοί, πού ἀπομάκρυναν τὴ νέα Ἑλληνικὴ ἀπὸ τὴν ἀρχαία, δέν ἦταν δυνατό νά ἀποτελέσουν τὸ ἐντρύφημα ἑνὸς καλοῦ καθαρευουσιάνου.» Μόνο ἕνας πού ξέφυγε ἀπὸ τὸ τυφλοσόκακο τοῦ γλωσσικοῦ ρωμαντισμοῦ καί χαίρεται τὴ γλώσσα μέσα σὸ φῶς τῆς πραγματικότητας, μόνο ἕνας πού γράφει τὴ δημοτικὴ καί θέλει νά δῆ νά τὴν γράφουν ὅλοι, θ' ἀποφάσιζε νά γράψῃ τὸ νεοελληνικὸ συνταχτικόν».

Ἀπὸ ἀποψη μεθόδου ἕνα συνταχτικὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, κοντὰ σὲ συνταχτικὰ τῆς ἀρχαίας καί τῶν ἄλλων γλωσσῶν, δέν ἀπαιτοῦσε βέβαια καθαρὴ δημιουργία ἀπὸ τὸ συγγραφέα. Ἡ ρουτίνα τῶν σχολικῶν βιβλίων ἔχει καθορίσει ὡς τίς λεπτομέρειες τὴ σειρά καί τὴ θέση πού παίρνει ἡ ἐξέταση κάθε μέρους τοῦ λόγου μέσα σ' ἕνα συνταχτικόν, καί ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εἶναι γνωστὴ στὸν κάθε ἐκπαιδευτικόν. Τὸ συνταχτικὸ ὁμως ἐξετάζει κυρίως τίς σημασιολογικὲς ἀποχρώσεις πού δημιουργεῖ ἡ συνταχτικὴ σύνδεση τῶν γραμματικῶν τύπων τῶν μερῶν τοῦ λόγου, καί οἱ ἀποχρώσεις αὐτές, ἀσύλληπτες ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα· προκειμένου γιά γλώσσες πού δέν μιλοῦνται πιὰ, ὅπως ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ καί ἡ Λατινικὴ, διαμαρτύρονται ζωηρὰ σὸ αἶσθημά μας, μόλις ὁ ζωντανὸς καί παλμῶδης νεοελληνικὸς λόγος ἐκβιαστῆ σὲ καλοῦπια κανόνων στενὰ καί ἀπρίορι φτιαγμένα. Γι αὐτὸ δέν ἦταν ἔργο τοῦ καθενὸς νά προσαρμόσῃ τὸν ἀδάμαστο Πήγασο τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου στίς σέλλες καί τὰ χαλινάρια τῶν καθιερωμένων συνταχτικῶν παραγράφων; χωρὶς ὁ Πήγασος νά μεταβληθῆ σὲ ὑποζύγιο.

Ἐπέτυχε ὁ Τζάρτζανος τὸν ἄθλον αὐτὸν μέ μιὰς, στήν πρώτη του βιαστικὴ, μάλιστα, ὅπως ὁ ἴδιος παραδέχτηκε, προσπάθεια; Νομίζω πῶς καταφατικὴ ἀπάντηση θά ἦταν μεγάλος λόγος πού δὲ θά ἱκανοποιούσε οὔτε τὴ μετριοφροσύνη τοῦ ἀλησμόνητου συγγραφέα. Πάντως ἡ προσπάθειά του νά νικήσῃ τίς μεγάλες δυσκολίες ἦταν τόσο αἰσθητὴ καί τὰ νέα πράγματα πού μᾶς παρουσίασε τόσο πολλὰ κ' ἐνδιαφέροντα, ὥστε

1) Ν. Π. Ἀνδριώτη, Δημοτικισμός καί Γλωσσολογία. Ν. Ἐστία 26, (1939), σ. 1493.

2) Ἐνας παλαιὸς εὐρωπαϊὸς φιλόλογος ἐδήλωνε πῶς δέν καταδέχεται νά ἀσχοληθῆ μέ τὴ νέα Ἑλληνικὴ, γιατί δέν ἀξίζει, κατὰ τὴ γνώμη του, τέτοια τιμὴ μιᾶ γλώσσας πού συντάσσει τὴν πρόθεση ἀπὸ μὲ αἰτιατικὴ (ἀντὶ μὲ γενική).

τὸ βιβλίον στὴν πρώτη του ἔκδοση χαιρέτιστηκε μ' ἐνθουσιασμό καὶ «ἐπαινέθηκε γενικά ἀπὸ ὄλους, περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τοῦ ἄξιζε», ὅπως μετριοφρονα ἀναγνώρισε ὁ ἴδιος.

Ἐνας ἄλλος μετριώτερος συγγραφέας θὰ μπορούσε νὰ κοιμηθῆ ἐπάνω στὴ δάφνη ποὺ ἐπάξια κέρδισε καὶ θὰ νοιάζονταν, ἂν ἐπιζούσε καὶ δεύτερη ἔκδοση τοῦ βιβλίου του, νὰ κάνῃ τὸ πολὺ - πολὺ μερικές συμπληρώσεις ἢ ἀφαιρέσεις λαθῶν. Γιὰ τὸν Τζάρτζανο ὅμως, ποὺ συναισθάνονταν πὼς δὲν εἶχε κάνει παρὰ μιὰ δοκιμὴ, ἕνα ζύγισμα τῶν δυνάμεων του, ἡ πρώτη ἐκείνη ἐπιτυχία στάθηκε ἕνα ἰσχυρότατο κέντρισμα τῆς φιλοτιμίας του. Ἀὐτὸ καὶ τότε μονάχα κατάλαβε τίς διαστάσεις τοῦ σκοποῦ ποὺ προσφέρθηκε νὰ ὑπηρετήσῃ καὶ τίς ἀτέλειες τοῦ ἔργου ποὺ συντελέστηκε ἀπέναντι σ' ἐκεῖνο ποὺ ἔκρεπε νὰ γίνῃ.

Ἔτσι, γέρος, πιά, στρώθηκε στὴ δουλειὰ κ' ἔκατσε καὶ ξανάγραψε ὁλόκληρο τὸ βιβλίο ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος, σὲ νέα μεγαλοπρεπέστερη βάση. Ἡ ἀναχώνευση καὶ ὁ πλουτισμὸς τοῦ ὕλικου ἀπ' ὄλες τίς περιοχές τοῦ ζωντανοῦ λόγου, ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ἔργου, ποὺ παρέχουν καὶ τὸ καλύτερο δείγμα αὐτοκριτικῆς, παρουσιάζουν πιά τὴν πρώτη ἔκδοση τόσο ἀπληρῆ, ὅπως ἕνα καχεκτικὸ μαθητοῦδι μπροστὰ σ' ἕνα τέλειο ἄντρα. Τὸ ὅτι ἡ ἀναδημιουργία αὐτὴ συντελέστηκε στὰ χρόνια ποὺ ὁ θάνατος ἀλώνιζε τὴ χώρα μας καὶ ἡ πείνα στράγγιζε τὴν τελευταία ἰκμάδα τῆς ζωῆς δείχνουν ἀκόμα μιὰ φορὰ τὴν ἀντοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὅταν τὸν θερμαίνει μιὰ ἰδέα.

Ὁ Τζάρτζανος πρόλαβε νὰ χαρῆ μὲ τὰ μάτια του τὸν πρῶτο τόμο τῆς νέας ἔκδοσης τοῦ συνταχτικοῦ του ἀπὸ τὸν Ὀργανισμὸ ἐκδόσεως σχολικῶν βιβλίων τοῦ Ὑπουργείου. Καὶ εἶμαι βέβαιος πὼς γράφοντας μὲ τὸ ἐτοιμοθάνατο χέρι του τίς θερμὲς ἀφιερώσεις, μὲ τίς ὁποῖες ἔστειλε τὰ πρῶτα ἀντίτυπα στοὺς φίλους καὶ ὁμοτέχνους, θὰ ἔνοιωθε τὴν ἀφραση ἰκανοποίηση κάθε πνευματικοῦ ἀνθρώπου ποὺ μπορεῖ νὰ πῆ στὸν ἑαυτό του, ὅπως ὁ Λατίνος ποιητὴς τῶν Ὁδῶν, *non omnis moriar*.

Εἶναι πρόωρο νὰ κρίνεται τὸ ἔργο ἐνὸς ἐπιστήμονα ὅταν εἶναι νωπὸ ἀκόμα τὸ χῶμα τοῦ τάφου του, πρὶν δημιουργηθῆ ἡ ἀναγκαῖα χρονικὴ ἀπόσταση γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ θεώρησή του καὶ λείψῃ κάθε ἴχνος προσωπικῶν ἀντιθέσεων. Μὲ τὸν ἀείμνηστο Τζάρτζανο διαφώνησα κ' ἐγὼ ἐπάνω σὲ γλωσσικὰ προβλήματα¹ καὶ, μολονότι ἡ σύγκρουσή μας, χάρη στὸ ἀνώτερο ἦθος του, δὲ βγήκε ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς «ἀγαθῆς Ἐριδος», ὅπως λέει ὁ Ἡσίοδος τὴν καλόπιστη πνευματικὴ ἀμιλλα, ἐξακολουθῶ νὰ

ἔχω τίς πεποιθήσεις μου καὶ δὲ θέλω νὰ συνεχίσω τίς συζητήσεις ἐκείνες μὲ ἀπόντα τὸν ἀντίπαλο. Ἀλλά, γενικώτερα, κρίση ἐνὸς ἔργου σημαίνει καὶ ἔλεγχος καὶ ἐπίκριση καὶ μικρολογίες, πρᾶγμα ἀσυμβίβαστο μὲ τὸ χαρακτήρα ἐνὸς φιλολογικοῦ μνημοσύνου, ὅπως νομίζω πὼς εἶναι τὸ τιμητικὸ τεῦχος τῆς Ν. Ἐστίας πρὸς τὸν πνευματικὸ ἀνθρώπο ποὺ χάσαμε.

Γι' αὐτὸ θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ προσπεράσω ἐδῶ κάμποσες σελίδες ἀπὸ διαφωνίες καὶ παρατηρήσεις μου σὲ βασικά καὶ λεπτομερειακὰ θέματα τοῦ Συνταχτικοῦ του, ποὺ εἶχα στὸ σχέδιο τοῦ σημειώματός μου τούτου (ἀφοῦ μάλιστα ὁ ἀναγνώστης θὰ βρῆ στὸ ἴδιο τεῦχος τῆς Ν. Ἐστίας ἐκτενῆ σχετικὴ βιβλιοκρισία τοῦ συναδέλφου κ. Ι. Κακριδῆ), καὶ νὰ τίς δημοσιέψω, σὲ ἄλλῃ εὐκαιρία.

Ὁ Τζάρτζανος δουλεύοντας διάφορα κεφάλαια τῆς νέας ἔκδοσης τοῦ Συνταχτικοῦ του, εἶδε ὅτι μερικά φαινόμενα σήκωναν ἀνάπτυξη πολὺ ἐκτενῆ, ποὺ δὲ χωροῦσε μέσα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ βιβλίου του, καὶ τὰ δημοσίεψε αὐτοτελῆ. Τέτοια εἶναι οἱ «Γλωσσικοὶ Πρωτεῖς. (Σημαιολογικὰ καὶ συντακτικὰ)», ποὺ διαβάσαμε σὲ σειρά τευχῶν τῆς Ν. Ἐστίας², γιὰ τὴ συνταχτικὴ χρῆση καὶ τίς σημασίες τῶν νεοελληνικῶν μορίων *ἄς*, *κιάς*, *μαθές*, *νά*³, ποὺ κ. ἄ.

Τὰ διδάγματα τοῦ πρώτου Συνταχτικοῦ του δὲν τ' ἄφηνε ἐκθετα, ἀλλὰ παρακολούθησε νὰ δῆ ἂν ἐφαρμόζονται ἀπ' ἐκείνους ποὺ γράφουν τὴ δημοτικὴ, κ' ἔσπευδε μὲ ἐπιστολὲς στὰ περιοδικὰ νὰ ὑπενθυμίσῃ τὴ σωστὴ (κατὰ τὴ γνώμη του) χρῆση. Ἔτσι ἔγραψε γιὰ τὴν ὑποταχτικὴ στὴ Ν. Ἐστία 12 (1932), σ. 826 κέξ. καὶ 15 (1934), σ. 515 κέξ. γιὰ τὴ χρῆση τοῦ συνδ. καὶ μὲ τὴ σημασία «ὄτι» (*λὲς καὶ ἦταν χτὲς*) στὴ Ν. Ἐστία 22 (1937), σ. 1260, γιὰ τὸ ὅτι διαφέρει τὸ πιθανολογικὸ θά (π. χ. *Ποῦ εἶναι τὸ παιδί; — θὰ παίξει στὴν ἀθλῆ*) ἀπὸ τὸ μελλοντικὸ θά (*ἄθριο θὰ παίξῃ*) στὸ περιοδ. Νέο Κράτος, τευχ. 16, γιὰ τὴν πλάνη ὅτι ὁ ἀόριστος καὶ ὁ β' μέλλοντας ἐκφράζουν τὸ ἀκαριαῖο, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα ἐκφράζουν συνοπτικὰ μιὰ ἐνέργεια ἢ κατάσταση ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ διάρκεσε πολὺ (π. χ. *ὅσον καιρὸ ἔζησα σὲ χωρὶὸ πέρασα ὠραία, θὰ μείνω ἐδῶ γιὰ πάντα*), στὸ ἴδιο τεῦχος.

Γιὰ κοινὲς λέξεις ποὺ ἔβλεπε νὰ μὴν ὀρθογραφοῦνται σωστά, ὅπως τὸ *σβύνω* ἀντὶ *σβήνω* δίδασκε τὴν ἱστορικὰ σωστὴ γραφὴ (Ν. Ἐστία 23 [1933], σ. 299). Καὶ οἱ ἐπίκρισεις ποὺ ἔγιναν γιὰ τὸ Συνταχτικὸ του, ἀπαντοῦσε πάντα μὲ ἀπάθεια καὶ ἐπιστη-

1. Βλ. Ν. Ἐστία 12 (1932), σ. 826 κέξ., 15 (1934), σ. 465 - 460, 515 - 516.

1. Ν. Ἐστία, τόμ. 31 (1942), 32 (1942), 33 (1943), 34 (1943).

2. Τὴ μελέτη του γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀρχαίου ἵνα στὸ νεοελληνικὸ νὰ τὴν εἶχε παρουσιάσει καὶ ὡς ἀνακοίνωση πρὸς τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία στὴ συνεδρία τῆς 20 Μαρτίου 1933. Βλ. Ἀθηνᾶ 45 (1934), σ. 379.

μονική αξιοπρέπεια ὑποδειγματική, ὑποστηρίζοντας ὅτι νόμιζε σωστό, ἀλλὰ καὶ πρόθυμος νὰ παραδεχτῆ τὸ δίκαιο τῶν ἐπικριτῶν του (πβ. Ν. Ἔστια 6 [1929], σ. 1924, Ν. Κράτος τευχ. 16), καὶ ἔκρινε ἔργα ἄλλων μόνον ὅταν εἶχε κάτι οὐσιαστικὸ νὰ συμπληρώσῃ καὶ νὰ διορθώσῃ (πβ. Indogerm. Forschungen 55, σ. 69 κέξ.').

Ὁ Τζάρτζανος στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του πῆρε ἀποφασιστικὴ καὶ ἐνεργὸ θέση καὶ στὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα στὴν παράταξη τῶν «νεοδημοτικιστῶν». Παλαιότερα ὅταν στὰ 1917 ἐγινε στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ἡ Γλωσσικὴ Μεταρρύθμιση ἀπὸ τὸ Μ. Τριανταφυλλίδη, τὸν Α. Δελμούζο καὶ τὸ Δ. Γληνὸ, ὡς ἐκπαιδευτικὸς σύμβουλος, τὴν ἀντιμετώπισε μᾶλλον μὲ δυσπιστία κ' ἐπιφύλαξη καὶ μὲ ἀντιδραστικὰ ὑπομνήματα. Ἀργότερα προσχώρησεν ὀριστικὰ στὸ «κέντρο» τῶν γλωσσικῶν παρατάξεων, κ' ἐγινε κήρυκας τῆς μέσης ὁδοῦ: «Ἀνήφορος ἀπὸ τὸνα μέρος ἢ καθαρεύουσα», ἔγραφε¹, «κι ἀνήφορος μὲ πολλὴ δύσκολη ἀναπνοὴ γιὰ τοὺς πολλούς. Κατήφορος ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ἢ δημοτικὴ, καὶ κατήφορος μὲ πολλὰ κατρακυλίσματα ἢ λεγομένη καθαρὴ δημοτικὴ, ἢ ἀμιγῆς, ἢ ὀρθόδοξη δημοτικὴ. Θὰ ὑπάρχει βέβαια κι ἐδῶ κάποιος ἴσιος δρόμος, κάποιος μέσος δρόμος».

Ἔτσι ἀποχαιρέτησε τὸν ἀνήφορο καὶ πῆρε θαρραλέα τὸν ἴσιο δρόμο», πολὺ κατάλληλο γιὰ τὰ γεροντικὰ πόδια του. Θ' ἀρκεστοῦμε στὸ μεγάλο αὐτὸ βῆμα του πρὸς τὴν ἀλήθεια καὶ δεῖ θὰ συζητήσουμε ἀν τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ταυτίζεται τόσο ἀπλὰ μὲ τίς τρεῖς μορφές τοῦ ἐδάφους. Καὶ θὰ ἀρκεστοῦμε νὰ ἐπαναλάβουμε ἐδῶ τὴν τίμια ὁμολογία του: «Εἶμαι κ' ἐγὼ ἀπὸ κείνους ποὺ εἶχονται καὶ θεωροῦν συμφέρον ἐθνικὸ, κοινωνικὸ, οἰκονομικὸ, καὶ πρὸ πάντων συμφέρον ἐκπαιδευτικὸ νὰ λείψῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὸ γρηγορότερο ἀπ' τὴ μέση ἢ καθαρεύουσα, ποὺ δημιουργεῖ μιά τόσο ἐντονη διγλωσσία, καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ μιά γλῶσσα σὲ ὅλα, νόμους, διατάγματα, ἐπιστημονικὲς πραγματεῖες, τύπο κλπ. κλπ. καὶ μιά γλῶσσα νὰ μαθαίνουν καὶ νὰ διδάσκονται τὰ παιδιὰ μας ἀπ' τὴν πρώτη τοῦ δημοτι-

κοῦ σχολείου τάξι ἕως τὴν ἀνωτάτη τάξι τοῦ γυμνασίου, καὶ στὰ Πανεπιστήμιά μας ἀκόμη καὶ σ' ὅλες τίς ἀνώτερες σχολές».

Ἄν τὰ παραπάνω λόγια γίνονταν συνείδηση ὅλων τῶν Ἑλλήνων, κι ἂν ἔγραφαν ὅλοι τὴ γλῶσσα στὴν ὁποῖαν εἶναι γραμμένη ἢ παραπάνω περικοπὴ, ζήτημα γλωσσικὸ θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρχῃ καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα προβλήματα στὰ ὁποῖα διαφωνοῦμε θὰ λύνονταν γρήγορα. Κάτι τρόπον τινά, ἐν γένει, ἦτοι, ἀρχῆθεν, δηλοῦται, τίθεται, ὁμοιοπύτως, παραλλήλως, ἢ ἐκδήλωσις, ποὺ διατηρεῖ ὁ Τζάρτζανος, θὰ πνίγονταν μέσα στὴν ὀλομανοῦσα βλάστηση τῆς ζωντανῆς γραμματικῆς ἢ θὰ παράμεναν ἀκίνδυνα, περιορισμένα μόνον στὰ γραφτὰ τῶν ἐπιστημόνων.

Στὴ νεοδημοτικὴ, μὲ τοὺς γνωστούς της συμβιβασμούς, ἔγραψε ὁ Τζάρτζανος καὶ τὴ νέα ἐκδοσὴ τοῦ Συνταχτικοῦ του καὶ ὅλα του τὰ ἄλλα δημοσιεύματα ἀπὸ τὰ 1934 κ' ἐδῶ. Κρίση τῶν γλωσσικῶν του ἰδεῶν δεῖ θὰ ζητήσῃ βέβαια ὁ ἀναγνώστης στὸ σημείωμά μου τοῦτο. Ἐνα μονάχα πρᾶγμα μοῦ εἶναι ἀδύνατο ν' ἀποσιωπήσω: Ὁ ἀπεριόριστος σεβασμὸς του πρὸς τὸ δάσκαλό του Γ. Ν. Χατζηδάκη τὸν παρακίνησε ὄχι μόνον νὰ τοῦ ἀφιέρωσιν καὶ τὴν πρώτη καὶ



ΑΧΙΛΛ. Α. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ
[Χειμῶνας τοῦ 1940-1941]

τὴ δεύτερη ἐκδοσὴ τοῦ Συνταχτικοῦ του, ἀλλὰ καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ταπεινώσῃ τὸν Ψυχάρη σὲ διάφορες εὐκαιρίες, ἀκόμα καὶ μέσα σὲ γλωσσικὰ παραδείγματα τοῦ Συνταχτικοῦ του. Αὐτὸ δεῖχνει τίποτε ἄλλο παρὰ ὅτι δὲν μπόρεσε νὰ συλλάβῃ πόσο οὐπεράνθρωποι ἀγῶνες τοῦ Ψυχάρη γιὰ μιά ζωντανὴ γλῶσσα στάθηκαν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς μὲ τίς διάφορες ρευστές της ἀκόμα μορφές, ἄρα κ' ἐκείνης ποὺ ἔγραψε ὁ Τζάρτζανος, καὶ πόσο ἀδιάλλακτος ἐχθρὸς πρὸς κάθε ἀπόπειρα νὰ γίνῃ ἡ δημοτικὴ γραφτὴ γλῶσσα στάθηκε ὁ Γ. Ν. Χατζηδάκης.

Τὸ νὰ μυκτηρίζουμε τὸ κήρυγμα ὑπὲρ τῆς γλωσσικῆς ζωντανίας τοῦ ἔθνους μας καὶ διασύρουμε τὸ μεγάλο πρωταγωνιστὴ του, ἐπειδὴ ἦταν ἀκαμπτος καὶ ἀπόλυτος, καὶ ν' ἀφιερώνουμε τὰ ἔργα μας ἐκεῖνα ποὺ βλαστάνουν στὴ γῆ ποὺ ἐκεῖνος ξεχέρωσε, στοὺς φανατικοὺς πολέμιους τῆς γραφτῆς καθιέρωσης κάθε μορφῆς τῆς δημοτικῆς μοιάζει — ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ἢ παρομοίωση — σὰν νὰ μυκτηρίζαμε τὸ Χριστό, ἐπειδὴ πρόβαλε κανόνες ζωῆς ἀνέφικτους γιὰ τίς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες, καὶ νὰ ἐκδίναμε χριστιανικὲς μελέτες ἀφιερωμένες στὸν Ἄντίχριστο.

1. Λιγότερο ἀπαθὴς καὶ δίκαιος φάνηκε στὴν κρίση τῆς Λατινικῆς Γραμματικῆς τοῦ κ. Ε. Σκάσση, παρὰ τὴν ὀρθότητα μερικῶν του παρατηρήσεων. (Σκόβαλα καὶ ἄλλα λατινικῆς γραμματικῆς. Ν. Ἔστια 38 [1945], σ. 623-630).

2. Α. Τζάρτζανος, Τὸ γλωσσικὸ μας πρόβλημα. (Ἐν Ἀθήναις 1934), σ. 3.

Ὅταν στὰ 1938 τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ὄρισε ἐπιτροπὴ μετὰ τὴν προεδρία τοῦ κ. Μ. Τριανταφυλλίδη, γιὰ νὰ συγγράψῃ τὴ Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ, ὁ Τζάρτζανος προσκλήθηκε γιὰ νὰ προσφέρῃ κ' ἐκεῖ τὴν πείρα καὶ τὰ φῶτα του, καὶ ἡ συμβολὴ του στὴ συνεργασία μας ἐκείνη ἦταν ἀπὸ τίς πιὸ γόνιμες.

Κάθε φορά πού μιά ολοκληρωμένη ἐπισημονικὴ φυσιογνωμία τῆς προηγούμενης γενεᾶς χάνεται στὸν ὀρίζοντα τῆς μοιραίας φθορᾶς, αἰσθανόμαστε ὅτι τὸ κενό πού ἀφί-

νει εἶναι δυσαναπλήρωτο. Γιὰ τὴν ὥρα κανένας δὲ φαίνεται πού θὰ μπορούσε νὰ συνεχίσει τὴ μελέτη τῶν πάντα ἀνεξάντλητων φαινομένων τῆς νεοελληνικῆς σύνταξης μετὰ τόσο ἀσκημένα αἰσθητήρια καὶ τὸ ζῆλο τοῦ πρώτου συνταχτικογράφου μας. Ἄν ὅμως πιστέψουμε στὴν ἀνεξάντλητη ζωτικότητα τῆς φυλῆς μας, θὰ εἴμαστε αἰσιόδοξοι, ἐλπίζοντας ὅτι νέοι ἄνδρες θὰ ριχτοῦν στὸ δρόμο πού ἐκεῖνος ἐχάραξε, καὶ θὰ ὑπηρετήσουν τὴν ἐπιστημονικὴ μας ζωὴ ἐξίσου γόνιμα καὶ πιστὰ ὅσο ὁ ἀλησμόνητος Ἀχιλλέας Τζάρτζανος.

Ν. Π. ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΧΤΙΚΟΥ

1

Ὅταν πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες ὁ Ἀχιλλέας Τζάρτζανος μου χάριζε τὸν πρῶτο τόμο τῆς Νεοελληνικῆς Σύνταξης-του, που μόλις τις μέρες ἐκεῖνες εἶχε κυκλοφορήσει, καὶ δεχόμενος πρόθυμα τὴν τόσο τιμητικὴ γιὰ μένα παράκλησή-του νὰ κρίνω τὸ βιβλίό-του στὴ «Νέα Ἔστια», πού νὰ το φανταζόμουν ὅτι τὴν κριτικὴ-μου αὐτὴ δὲν ἦταν γραφτὸ νὰ τὴ διαβάσει ποτέ ὁ ἴδιος! Λίγες μέρες ἀργότερα ὁ Τζάρτζανος ἐκλείνει γιὰ πάντα τὰ μάτια. Ἔτσι ἡ χαρὰ που νιώθει κανεὶς κρίνοντας ἓνα τέτοιο βιβλίο αμαυρώνεται ἀπὸ τὴ θλίψη γιὰ τὸ χαμό ἐνός ἀνθρώπου ξεχωριστοῦ, που δούλεψε γιὰ τὴν παιδεία τῆς πατρίδας-του ὅσο λίγοι καὶ που ἐξάπαντος θὰ μπορούσε πολλὰ ἀκόμα νὰ τῆς προσφέρει.

Ἡ πρώτη ἐκδόσις τῆς «Νεοελληνικῆς Σύνταξης» εἶχε κυκλοφορήσει στὰ 1928 ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Ι. Κολλάρου, τὴ δευτέρη τὴν ἀνάλαβε ὁ Ὄργανισμός Ἐκδόσεως Σχολικῶν Βιβλίων τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Στὸ μεταξύ ὅμως τὸ υλικὸ εἶχε αυξηθεῖ τόσο, ὥστε νὰ γίνῃ ἀνάγκη νὰ μοιραστῇ σε δύο τόμους. Ὁ πρῶτος, που ὁ Τζάρτζανος πρόφτασε νὰ καμαρώσῃ τυπωμένο, ἐξετάζει τοὺς κύριους καὶ τοὺς συμπληρωματικούς ὁρους τῆς πρότασης, τίς ἀντωνυμίες, τὰ ἄρθρα καὶ τὰ ἀκλιτα μέρη τοῦ λόγου, ἀπὸ τὸ ρῆμα τέλος τοὺς χρόνους καὶ τίς ἐγκλίσεις στὴν ἀνεξάρτητη μέσῃ πρότασι, τὸ ἀπαρέμφατο καὶ τὴ μετοχή.

Οἱ πρῶτες 208 σελίδες τῆς παλιᾶς ἐκδόσεως ἔχουν γίνῃ ἐν τῇ νέῃ 350. Πλήθος καινούργιοι κανόνες ἔχουν προστεθεῖ, ἄλλοι

μετασηματιστεῖ, πολλὰ κεφάλαια ἀναχωνεῦται ἐντελῶς, ἄλλα βρεῖ ἀλλοῦ τὴ σωστή-τους θέση. Τα δεκαοχτὼ χρόνια που μεσολάβησαν δὲν πῆγαν καθόλου χαμένα· μάλιστα-μὰς στέκει ἓνα ἔργο ἀπὸ τὰ ωριμότερα τῆς νεοελληνικῆς ἐπιστήμης, που μόνον ἡ ἐργατικότητα καὶ ἡ ἰδιοφυΐα τοῦ Τζάρτζανου μπορούσε νὰ μας χαρίσει.

2

Ἡ συγγραφή ἐνός συνταχτικοῦ εἶναι γενικὰ ἓνα ἀπὸ τὰ δυσκολότερα θέματα τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης· γιὰ τὴ γλῶσσα, σαζωντανός ὄργανισμός που εἶναι, χάνει τὴ ζωὴ-τῆς μόλις τὴ διασπᾶσαι· ἀκόμα σαν ὄργανο συναισθηματικὸ, ὄχι μόνον λογικὸ, ἀρνιέται κάθε στιγμή νὰ ὑποταχθεῖ κάτω ἀπὸ λογικὰ σχήματα καὶ σταθεροὺς κανόνες. Τὸ κακὸ εἶναι που ὁ συνταχτικὸς —γιὰ νὰ μὴν πλάσσουμε τὸν εἰδικὸ αὐτὸ ὄρο κατὰ τὸ «γραμματικὸς»· — δὲν μπορεῖ νὰ μὴν κομματιάσει τὸ υλικὸ-του· οὔτε μπορεῖ ν' ἀποφύγει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐντάξει τὸ κάθε-του παράδειγμα μέσα σε μιά ωριμὴν λογικὴ κατηγορίαν κ' ἓναν κανόνα.

Γιὰ νὰ ἰδεῖ κανεὶς, πόσες δυσκολίες παρουσιάζονται καὶ στὰ πιὸ ἀπλά συνταχτικὰ φαινόμενα, ἀναφέρω ἓναν ὀρισμὸ, που τὸν ξέρουν καὶ τὰ παιδιὰ: (36) «Τὸ ἀντικείμενον φανερώνει σε τί μεταβαίνει ἡ ἐνέργεια τοῦ υποκειμένου τοῦ ρήματος». Υπάρχει πιὸ ἀπλὸς καὶ πιὸ καθαρὸς κανόνας; Ἄς ἰδοῦμε ὅμως μερικὰ παραδείγματα: Ὁ Πέτρος μοιάζει τὸν πατέρα-τον. — Ἄκουσα ἓνα ὄχι. Ποιὰ ἐνέργεια κάνει ὁ Πέτρος, ὅταν μοιάζει τὸν πατέρα-του καὶ τί παθαίνει ἐκεῖνος; Καὶ εἶναι τὸ ὄχι που παθαίνει κάτι ἀπὸ αὐτὸν που ἀκούει;

(46) Ἐκπροσωποῦν τὸ ρεαλισμὸ ἡ λέξις εἶναι τῆς μόδας (γεν. χητητικὴ: ἡ λέξις ἀνήκει ἐν τῇ μόδῃ), ἀλλὰ: τὰ πολεμικὰ ποιήματα εἶναι τῆς ἐποχῆς (γεν. τῆς ἰδιότητος: ἰδιάζουν ἐν τῇ ἐποχῇ). Ὁ συνταχτικὸς ὁ